Karçınzade Süleyman Şükrü'nün "Seyahatü'l-Kübra" Adlı Eserine Göre XX. Yüzyılın Başlarında Hindistan

İsmail Hakkı GÖKSOY*

Giriş

Seyyahların gezi ve gözlemlerine dayanan seyahatnameler bir tarih kaynağı olarak çeşitli ülkeler ve coğrafyalarda yaşayan toplumların tarihî, idari, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatlarına dair önemli bilgiler sunarlar. Geçen asrın başlarında Eğirdirli Karçınzade Süleyman Şükrü tarafından yazılan seyahatname de bu tarzın önemli örneklerinden biridir. 1865 yılında Isparta'nın Eğirdir ilçesinde doğan Süleyman Şükrü, XIX. Yüzyılın sonları ile XX. Yüzyılın başlarında yaşamış bir Osmanlı Posta ve Telgraf Müdürüdür. İlk ve orta eğitimini Eğirdir'de aldıktan sonra, 1886 yılında Posta ve Telgraf Nezareti'ne girerek önce posta memurluğu, daha sonra da çeşitli vilayetlerde posta müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Yaklaşık 14 yıl süren devlet hizmetinden sonra 1901 yılında görevinden azledilerek sürgüne gönderilmiş ve sürgün yerinden kaçarak yaklaşık beş yıl boyunca (1902-1907) sırasıyla İran, Orta Asya, Avrupa, Kuzey Afrika, Mısır, Hindistan, Malaya, Çin ve Rusya topraklarını gezmiştir. Bu süre zarfında gezdiği çeşitli bölge ve ülkelerdeki gezi, gözlem ve intibalarını *Seyahâtü'l-Kübra* adlı bir kitapta toplayarak eserini 1907 yılında Rusya'nın Petersburg kentinde Arap harfli Türkçe olarak bastırmıştır. Toplam 608 sayfa olan eserinin içine koyduğu kendisine ait bir resmin altına "Seyyah" unvanını eklemiştir[1].

Karçınzade Süleyman Şükrü'nün hayatı, şahsiyeti ve fikirleri ile seyahatnamesi üzerinde şimdiye kadar çok az araştırma ve değerlendirme

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, ismailgoksoy@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2976-0567
DOI: 10.37879/9789751751003.2022.9

1 Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, Elektrik Matbaası, Petersburg 1907.

yapılmıştır. Osmanlıca nüshanın tanıtımı ile ilgili birkaç yazı olmakla birlikte, 2005 yılındaki ilk Türkçe neşrinden sonra da bazı tanıtım ve değerlendirme yazıları çıkmıştır[2]. Birkaç araştırmacı tarafından seyahatnamenin bazı bölümleri esas alınarak ve çeşitli konu ve bölgeler hakkında onun verdiği bilgiler kullanılarak yapılan az sayıda da çalışma mevcuttur[3]. Haklı olarak eseri pek fazla tanınmayan Süleyman Şükrü hakkında, 1953 yılında kendisiyle yapılan bir söyleşide Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu da: "Eğirdir'in geçen asrın sonunda yetiştirdiği ikinci bir Evliya Çelebi'si vardır. Üzülerek söylüyorum ki bu değerli kişi memleketimizde tanınmış değildir..." diyerek bu gerçeğe işaret etmiştir[4]. Süleyman Şükrü'nün Osmanlı Türkçesiyle hazırladığı seyahatname, ilk defa 2005 yılında Eğirdirli yerel gazeteci Salih Şapçı tarafından günümüz Türkçesine aktarılarak bir kültür hizmeti olarak Eğirdir Belediyesi tarafından yayımlanmıştır[5]. 2013 yılında da akademisyen Hasan Mert tarafından günümüz Türkçesinde daha düzgün ve açıklamalı notlarla tekrar bir neşri hazırlanarak Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır[6].

2 Karçınzade Süleyman Şükrü ve eseri hakkında yapılan bazı tanıtım ve değerlendirmeler için bkz., Orhan Şaik Gökyay, "Karçınzade Süleyman Şükrü", *Türk Dili - Gezi Özel Sayısı*, S. 258 (1973), s. 556-566; Asaf Halet Çelebi, "XX. Yüzyıl Başlarında İki Türk Seyyyahı: Süleyman Şükrü ve Seyahatleri", *Türk Yurdu*, S. 255 (Nisan 1956), s. 757-763; S. 256 (Mayıs 1956), s. 842-846; S. 58 (Temmuz 1956), s. 39-45; S. 259 (Ağustos 1956), s. 120-126; Nedret Çağlar (Akyüz), "Karçınzade Süleyman Şükrü Efendinin Hayatının İncelenmesi", *Isparta'nın Dünü Bugünü ve Yarını Sempozyumu*, (Yayımlanmamış Tebliğ), Isparta İli Kalkındırma Derneği, Ankara 1992; Rıza Akdemir, "Seyyah Karçınzade Süleyman Şükrü ve Seyahatnamesi", *Milli Kültür,* S. 60 (Mart 1988), s. 51-54; Ömer Özcan, "Karçınzade Süleyman ve Seyahatü'l-Kübra", *Türk Yurdu*, XXVIII/246 (Şubat 2008), s. 63-64.

3 Bu tarz çalışmalar için bkz., Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Seyahat-ı Kübra'da Isparta ve Mahalli Kıyafetler", *ÜN: Isparta Halkevi Dergisi,* s. 1563-1564; Mustafa Şahin, "Süleyman Şükrü'nün Gözüyle Yurtdışındaki Jön Türkler", *Tarih ve Toplum*, S. 119 (Kasım 1993), s. 298-305; Hasan Mert, "19. Yüzyılın Sonlarında Karçınzade Süleyman Şükrü'nün Gözüyle Çukurova", *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni*, 30 Kasım-2 Aralık 1998, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Adana 1999, s. 497-505; http://turkoloji.cu.edu.tr/ CUKUROVA/ sempozyum/semp_3/mert.php (Erişim: 02.10.2006); Hasan Mert, "Karçınzade Süleyman Şükrü ve Seyahat-ı Kübra'da Eğirdir", *Tarihi, Kültürel, Ekonomik Yönleri ile Eğirdir: 1. Eğirdir Sempozyumu*, 31 Ağustos – 1 Eylül 2001, Eğirdir Belediyesi Yayınları, Eğirdir/Isparta, s. 617-624; Elnur Ağayev, "Seyyah Karçınzade Süleyman Şükrü'nün Gözüyle Azerbaycan", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 27 (Güz 2010), s. 105-139.

4 Bkz., Nuri Çelik, "Prof. Dr. Z.F. Fındıkoğlu ile bir Konuşma", *Eğirdir Gazetesi*, 1 Ağustos 1953.

5 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l Kübra: Büyük Seyahat,* Eski Yazıdan ve Osmanlıca'dan Çeviren: Salih Şapçı, Eğirdir Belediyesi Yayınları, Eğirdir 2005.

6 Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l Kübra*, yay. haz. Hasan Mert, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013. Yeni baskısının tanıtımı için bkz., Didem Çatalkılıç, "Kitap Tanıtımı: Süleyman

Süleyman Şükrü'nün seyahatnamesinin dışında hem Osmanlı'nın son dönemlerinde hem de Cumhuriyet'in ilk devirlerinde Hindistan üzerine küçük ebatta müstakil veya bölüm olarak birkaç tane seyahatname tarzında eserler yazılmıştır. Hatta bunların iki tanesi kısa bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur[7]. Ancak, Karçınzade Süleyman Şükrü'nün *Seyahatü'l-Kübra* adlı eserinde Hindistan hakkında verdiği bilgiler, gezi ve gözlemleri henüz değerlendirmeye tabi tutulmuş değildir. Dolayısıyla Hindistan ile ilgili bir bilimsel toplantıda onun bu ülke hakkında eserinde verdiği bilgilerin önemi ortadadır. İşte bu araştırmada, önce kısaca Karçınzade'nin hayatı ve devlet hizmeti, gezip gördüğü yerler ve eseri hakkında bilgi verildikten sonra onun XX. yüzyılın başlarında Hindistan hakkındaki gözlemleri ve eserinde verdiği bilgiler ışığında Hindistan'ı tanımaya ve tanıtmaya çalışacağız.

Karçınzade Süleyman Şükrü'nün Hayatı, Memuriyeti ve Seyahati

Karçınzade Süleyman Şükrü Hicri 1281 (Miladi 1865) tarihinde Isparta'nın Eğirdir ilçesinde doğmuştur. Eserinde verdiği hal tercümesine göre, ataları aslen Eskişehirli olup, Sultan I. Mahmud döneminde (1730-1754) bir tımarlı sipahi olan büyük dedelerinden Süleyman Ağa'ya verilen tımar üzerine Eskişehir'den Eğirdir'e göç etmiş bir ailedir. Ailesinin şeceresini, Veli Ağa oğlu Süleyman oğlu Abdullah oğlu Mehmet oğlu Hamza olarak vermektedir. Büyük dedeleri Hamza ve Mehmed Ağalar sipahi beylerinden olup, Hafız Abdullah da ulemadandır. Süleyman Ağa 1725 yılında akrabalarıyla beraber Eskişehir'den kendisine tımar olarak verilen Eğirdir'in Sarı İdris köyüne gelip yerleşmiş ve dedeleri daha sonra köyde kendilerine rakip çıkan Delibaş oğlu İsmail Ağa'nın kötülüklerinden kurtulmak için Eğirdir'e göç etmişlerdir. Ailesinin "Karçınzadeler" lakabını alması, Eskişehir'den Sarı İdris'e göç eden Sipahi Süleyman Ağa'nın Arnavutluk'ta görev yaptığı sırada askerî üniforma olarak giydiği ve "kalçın" tabir olunan bir tür tozluğu daima giymesinden ileri gelmiştir. Eğirdir'de "Üstazgil" namını kazanan babası Hafız Hüseyin Efendi, geçimini Kur'ân-ı Kerim istinsah ederek sağlayan bir hattattır. Annesi Fatma Hanım ise cömertliği ve zenginliği ile tanınan Emir

---

Şükrü, Seyahatü'l-Kübra", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 41 (2014), s. 255-259.

7 Örneğin bkz., İlber Ortaylı, "19. Asırdan Zamanımıza Hindistan Üzerine Türk Seyahatnameleri", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Bedri Gürsoy'a Armağan),* XLVII/3-4 (1992), s. 271-277. Ortaylı bu kısa makalesinde özellikle Ahmed Hamdi Efendi'nin 1883 tarihli "Hindistan ve Sevad-ı Afganistan Seyahatnamesi" ile Falih Rıfkı Atay'ın 1943 tarihli "Hind Seyahatnamesi" adlı eserlerini değerlendirmiştir.

Hüseyin'in torunudur. İlk eğitimini babasının yanında Kur'ân kıraatini öğrenerek başlayan Süleyman Şükrü, 1880 yılında 15 yaşında iken hafızlığını tamamlayarak Eğirdir Rüşdiye Mektebi'ne kaydolmuştur. Buradaki hocası Lefkeli Hacı Ali Haydar Efendi'den aldığı tahsilden sonra, birincilik derecesiyle mezun olmuştur. Önce Eğirdir aşar kaleminde, daha sonra da posta ve telgraf idaresinde 2 yıl kadar staja devam etmiştir. Bu sıralarda Şeyh Ali Ağa Medresesi'nde kış günleri akşamları öğretilen Arapça derslerine devam etmişse de medresenin eğitim yönteminden hiç hoşnut olmadığından ayrılmıştır[8].

Seyahatnamesinde verdiği hayat hikayesinin dışında Osmanlı Arşivi'nde bulunan sicil dosyasında onun hayatıyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: "Mahalli Sıbyan Mektebi'nde mukaddemât-ı ulûm-u diniye ile Mekteb-i Rüşdiye'de Arabî, Farisî ve Coğrafya ve Fenn-i Hesap ve Usulü Defteri okumuştur. Türkçe hitabet edebilir. 1298'de [1881] 17 yaşında iken Eğirdir Telgrafhanesine üç sene bilâ-maaş devam ile 23 Ramazan 1304'de [15 Haziran 1887] 380 kuruş maaşla Tarsus cihetinde Pozantı nam telgraf merkezi memuriyetine tayin olunmuş ve 14 Şevval 1306'de [13 Haziran 1889] 400 kuruş maaşla Adana ve 6 Ramazan 1308'de [15 Nisan 1891] 400 kuruş maaşla Sivas vilayetinde Niksar telgraf merkezi muharebe memuriyetlerine tahvil-i tayin kılınmıştır… Mumaileyh 2 Cemaziyelevvel 1310'da [22 Kasım 1892] 760 kuruş maaşla Musul vilayetinde Revandiz merkezi telgraf ve posta müdüriyetine nakil edilmiştir. 18 Rebiülevvel 1312'de [19 Eylül 1894] talebi üzerine 800 kuruş maaş ve becayiş sureti ile Zaho merkezi telgraf ve posta müdüriyetine nakledilmiştir."[9]

Sicil dosyasındaki bu bilgilerin memuriyeti sırasında kaleme alındığından, onun daha sonraki hayatıyla ilgili bilgileri yine seyahatnamesinden öğrenebilmekteyiz. Eğitimini Eğirdir'de tamamladıktan sonra bir memuriyet almak üzere İstanbul'a giden Süleyman Şükrü, ilk olarak Posta ve Telgraf Nezareti tarafından 1887 yılında Adana'nın Pozantı kazasına posta ve telgraf memuru olarak tayin edilmiştir. Pozantı'da Bedri adlı posta müdürü ile ilk günden itibaren anlaşmazlığa düşmüş ve o eserinde bu şahsı "Cifeye saldıran it gibi gayri meşru menfaatler peşinde dolaşmaya ve rüşvete alışkın bu katır kinli herif bundan sonra üstüme düştükçe düştü." diyerek çok ağır söz-

8 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* çev. Salih Şapçı, s. 77-80.

9 BOA, DH.SAİD., 58/237; Ayrıca bkz., Mert, "Karçınzade Süleyman Şükrü ve Seyahat-ı Kübra'da Eğirdir", s.618.

lerle tavsif etmiştir[10]. Sırasıyla, Pozantı, Adana (merkez) ve Niksar'da ikişer yıl süreyle posta memuru olarak çalışmış ve akabinde müdürlüğe terfi ederek Musul yakınlarındaki Revandiz'e posta müdürü olarak atanmıştır. Revandiz'deki 2 yıllık görevinden sonra Zaho'ya tayin edilen Karçınzade, buradaki görevi bitince İstanbul'a gider ve daha önce araları iyi olmayan Bedri'nin Telgraf Nezareti Muhasebeciliğine atanmış olduğunu görünce, çok şaşırır ve ona karşı büyük bir kızgınlık duyar. Bu defa Nezarette pek hoş karşılanmayan Karçınzade, 260 kuruş maaş indirimi ile Arnavutluk'taki Dıraç Posta ve Telgraf Müdürlüğüne atanır[11]. Daha sonra atandığı Balıkesir Posta ve Telgraf Müdürü iken, hakkında açılan soruşturma neticesinde üstleriyle anlaşamadığı gerekçesiyle görevinden azledilerek 1901 yılında bugünkü Suriye sınırları içerisinde yer alan Deyrizor'a sürgün edilmiştir. Böylece o, yaklaşık 14 yıl Posta ve Telgraf Nezaretine bağlı olarak devlet memurluğu görevinde bulunmuştur.

Osmanlı arşivlerindeki kayıtlara göre, görevinden azledildikten sonra padişahın irade-i seniyyesi ve 24 Haziran 1901 tarihli Sadrazamlık emriyle Deyrizor'a sürgün edilmesi kararlaştırılmış ve bu karar Dahiliye Nezareti tarafından Hüdavendigar vilayetine ve Zor Mutasarrıflığına bildirilmiştir[12]. Sürgün yerine vardıktan sonra fakirliğini ve ailesinin kalabalık olduğunu gerekçe göstererek kendisine bir miktar maaş bağlanmasını talep etmiş ve bu talebi Dahiliye Nezareti ve Sadrazamlık makamları tarafından da uygun görülerek 17 Ağustos 1901 tarihinden başlamak üzere günlük "beş kuruş yevmiye" bağlanması kararlaştırılmıştır[13]. Daha sonra aynı tarihten itibaren 6 ay 28 günlük toplam yevmiye tutarı olan 1045 kuruşluk miktarın ödenmesi hususu da, Dahiliye Nezareti tarafından Maliye Nezareti'nden talep edilmiştir[14].

Karçınzade, Deyrizor'da 40 gün sürgün hayatı yaşadıktan sonra firar ederek Musul'a kaçmış ve orada eserinde bahsettiğine göre Musul Valisi Hacı Reşit Paşa vasıtasıyla affı için Dersaadet'e müracaat etmesine rağmen,

10 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* çev. Salih Şapçı, s. 113. Bu çalışmada *Seyahatül-Kübra*'nın Salih Şapçı ve Hasan Mert tarafından yapılan neşirleri ile Osmanlıca aslı birlikte karşılaştırılarak kullanılmıştır. Ancak, dipnotlarda verilen sayfa numaraları, Salih Şapçı'nın hazırladığı sadeleştirilmiş neşrine aittir.

11 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, s. 140, 145-147.

12 BOA, DH.MKT., 2504/94, 12 R 1319.

13 BOA, DH.MKT., 2521/127, 27 R 1319.

14 BOA, DH.MKT., 2538/27, 17 C 1319.

muvaffak olamamıştır[15]. Arşiv kayıtlarında ise onun Musul'a kaçtıktan sonra oradaki Fransız Konsolosluğu'na sığındığı belirtilmektedir. Kendisine tahsis edilen yevmiyeyi alamadığını ve bundan dolayı firar etmek zorunda kaldığını Konsolos Vekiline bildirerek Fransız hükümetine iltica etmek istediğini beyan etmiştir. Durumun Osmanlı hükümeti tarafından öğrenilmesi üzerine, Dahiliye Nezareti bir taraftan Musul Vilayetine yazdığı yazıda hakkında yeni bir karar verilinceye kadar Musul'da tutulmasını ve başka yere firarına meydan verilmemesini talep ederken, diğer taraftan da Sadrazamlık makamından "hakkında başka suretle yapılacak bir muamele olduğu halde emr ve izbar buyurulması" istenmiştir[16]. Ancak, bundan sonra onun hakkında ne karar verildiği hususunda herhangi bir resmî kayda rastlanılamamıştır.

Birkaç ay Musul ve Kuzey Irak'ta kaldıktan sonra İran'a geçen seyyahımız, Sakız, Zencan ve Kazvin üzerinden 3 Temmuz 1902 tarihinde Tahran'a ulaşmıştır. Tahran'da iken Osmanlı Elçiliği ve İran Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla Padişahtan affını dilemek için müracaat ettiyse de bir sonuç elde edememiştir. Tahran'da II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yıl dönümü kutlamalarına katılarak orada bir konuşma yapmış ve padişahı övgü dolu cümlelerle anmıştır[17]. Tahran'da 8 ay kaldıktan sonra sahte bir İran pasaportu ile Rus yönetimi altındaki Orta Asya'ya gitmiştir. Rusya'ya geçişini "Ele geçirdiğim sahte pasaportu Ruslar'a yutturmak için kendimi İranlılara benzetmeye mecbur olduğumdan sırtıma Acem abası, başıma siyah külah giymiş idim" cümlesiyle tavsif etmiştir[18]. Sırasıyla Aşkabat, Buhara, Bakü ve Batı Türkistan'ı dolaşarak trenle Kafkasya üzerinden Kiev'e, Budapeşte üzerinden Viyana'ya ve oradan da tekrar trene binerek 19 Nisan 1903 tarihinde Paris'e ulaşmıştır[19]. Paris'te 2 ay kaldıktan sonra Marsilya üzerinden deniz yoluyla 15 Haziran 1903 tarihinde Tunus şehrine, akabinde de Tanca, Sebte, Vahran ve Cezayir şehirlerine geçmiştir[20]. Deniz yoluyla önce Trablusgarb'a, daha sonra da Mısır'ın İskenderiye liman şehrine ulaşan seyyahımız, Mısır'da Maarif Nazırı Fahri Paşa'ya giderek affı için aracılık yapmasını istemiş, fakat Paşa onun bu yöndeki dilekçesini kabul etmemiştir. Ayrıca, Mısır Hidivi Abbas Paşa'yı da affı için aracı koymak düşüncesini taşıdıysa da daha

15 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 158-159.
16 BOA, DH.MKT., 2583/54, 24 L 1319.
17 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 181-184.
18 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 222.
19 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 250-251.
20 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 306-307.

sonra hazırladığı af dilekçesini yırtıp atmıştır. Ondan hiç hoşlanmayan ve onun firarilere destek verdiğini ve Osmanlı taraftarlarına düşmanlık ve hakaret beslediğini söyleyen Karçınzade, Mısır Hidivini "görünüşü ipek gibi, fakat içi Ebu Cehil karpuzu" gibi bir benzetmeyle tanımlamıştır[21]. Yaklaşık 11 ay Mısır'da kaldıktan sonra, Süveyş kanalı ve Kızıldeniz yoluyla Aden'e ve sonra da Hindistan'a geçerek 16 Ağustos 1904 tarihinde Bombay'a ulaşmıştır. Hindistan'da 17 ay kaldıktan sonra deniz yoluyla önce Rangon'a ve ardından da Singapur'a geçmiştir. Hollanda sömürge yönetimi altındaki Endonezya'ya uğramak istediyse de Singapur'daki Hollanda konsolosuyla yaptığı kavga sebebiyle vize alamadığı için Cava adasına gidememiştir[22]. Bunun üzerine vapurla önce Hong Kong ve Şangay'a, ardından Tienşan'a ve 29 Nisan 1906 tarihinde de Pekin'e ulaşmıştır[23]. Yaklaşık bir yıl Çin'in bazı yerlerini dolaştıktan sonra 3 Mayıs 1907 tarihinde Urumçi'den hareket ederek Gök Tuma, Semi ve Omski üzerinden Kırım'daki Bahçesaray ve Akmescid'e varmıştır. Seyahatnamesini bastırmak için bir ara Mısır'a gitmeye niyetlenerek Sivastopol'a geçmişse de bundan vazgeçip Moskova üzerinden Petersburg'a gitmiştir. 1902 yılı başlarında başladığı seyahatini, 5 yılı aşkın bir süre devam ettirerek Haziran 1907'de Petersburg'da sonlandırmıştır. Seyahatnamesinin yazımını da burada tamamlayarak Abdürreşid Efendi'nin sahibi olduğu Elektrik Matbaası'nda bastırmaya muvaffak olmuştur[24].

Seyyahımız, eserini seyahati sırasında tuttuğu notlarına dayanarak hazırlanmıştır. Kendi ifadesine göre, eserinin üçte birini Hindistan'ın Haydarabad şehrinde, diğer üçte birini Çin'in Şinançin eyaleti merkezinde, kalan kısmını da Rusya'nın Petersburg şehrinde tamamlamıştır[25]. Karçınzade, 14 yıl süren memuriyet hayatı sırasında gezip gördüğü ve geçtiği yerler hakkında gözlemlerini eserinde anlatmış ve seyahatnamenin bu bölümüne "ihtiyari yolculuk" adını vermiştir. Deyrizor'a sürülmesinden sonraki gezip dolaştığı yerlerle ilgili bölümünü ise, "mecburi yolculuk" olarak adlandırmıştır[26]. Eserindeki "Ümmetin uyandırılması namına bir seyahatname yazmak üzere katlandığımız devr-i alem külfeti" sözünden[27]

21 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 318-319.
22 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 568.
23 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 585-586.
24 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 626,634.
25 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 64.
26 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 80,157.
27 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 579.

onun eserini yazmadaki hedeflerinden birinin de Müslümanları geri kalmışlıktan kurtulmanın yollarını aramak olduğu anlaşılabilir.

Karçınzade Süleyman Şükrü'nün yazdığı seyahatnamesinden başka çok kısa iki küçük risalesi de bulunmaktadır. Ancak o, bunları 1908 yılında Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul'da yazmış olup, birinin üzerinde 15 Aralık 1908 tarihi yer almaktadır. Bunlardan *İntibah-ı Millet*, 1908 yılında tekrar uygulamaya konan Kanun-i Esasi ile ilgili olup, ikinci risalesi *Menabi-i Servet* ise yerli malı kullanmanın önemi üzerinedir. Her iki risalenin tam metni Mustafa Şahin tarafından değerlendirildikten sonra neşredilmiştir[28].

Hayatı hakkında seyahatnamesinde verdiği bilgilerin dışında çok fazla malumat yoktur. Petersburg'daki İngiliz sefirinin 26 Mart 1908 tarihinde Londra'ya gönderdiği bir yazısında "Süleyman Şükrü'nün şehirden ayrıldığını" belirtmesinden onun 1908 yılı başlarında İstanbul'a döndüğü anlaşılmaktadır[29]. Osmanlı arşiv kayıtlarındaki bilgilere göre, Dersaadet'e döndükten sonra Zaptiye Nezareti tarafından "derdest edilerek tevkif edilmiştir". Ancak, Padişahın irade-i seniyyesi ile taşrada münasip bir yerde görev verilmesi hususu kararlaştırılmış ve bu karar Sadrazam Hüseyin Paşa tarafından 10 Temmuz 1908 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne ve Dahiliye Nezareti de 14 Temmuz'da Zaptiye Nezareti'ne taşrada konumuna uygun bir görev verilmesini bildirmiştir[30]. Bu arada İstanbul'a dönüşünde yakalanıp tevkif edildiği sırada Zaptiye Nezareti'nin Tahkikat Heyeti tarafından evrak ve eşyaları kontrol edilirken, Çince yazılmış 2600 liralık bir kıta çekin alındığını ve daha sonra bunu istemesine rağmen çekin kayıp olduğu söylenerek kendisine iade edilmediğini beyan eden bir dilekçeyle Sadrazamlık makamına başvurmuştur. Sadrazamlık makamının talebi doğrultusunda Dahiliye Nezareti tarafından konunun araştırılması Zaptiye Nezareti'nden istenmiştir[31]. Ancak, sonucun ne olduğu hakkında daha fazla resmî kayda rastlanılamamıştır.

Yine Süleyman Şükrü Sadrazamlık makamına bir dilekçeyle başvurarak yeni bir memuriyete tayin edilmesine kadar geçinebilmek üzere emsallerine

28 Bkz., Mustafa Şahin, "Devlet Başkanının Yetkilerini ve Dışalım Giderlerimizi Kısalım", *Tarih ve Toplum*, S. 116 (Ağustos 1993), s. 60-64.

29 Hee-Soo Lee, *İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması: Kore'de İslamiyet'in Yayılması ve Kültürel Tesirleri,* TDV Yayınları, Ankara 1988, s. 203. Ayrıca, İngiliz sefiri yazısının ekinde onun eserinin bir nüshasını şehirdeki Osmanlı sefiri Cevad Bey'den alarak Londra'ya göndermiştir.

30 BOA, DH.MKT., 1270/81, 14 C 1326.

31 BOA, DH.MKT., 2619/37, 04 N 1326.

uygun kendisine de eski maaşının verilmesini talep etmiş ve talebini uygun gören Sadrazam Kâmil Paşa da Dahiliye Nezaretine gönderilen 22 Ekim 1908 tarihli bir yazıyla gereğinin yerine getirilmesini bildirmiştir. Dahiliye Nezareti de 26 Ekim 1908 tarihli yazısıyla gereği için Telgraf ve Posta Nezaretine yazmıştır[32]. Ancak Süleyman Şükrü 2 Kasım 1908 tarihinde "üçüncü feryâd-ı mazlumanemdir" hitabıyla Dahiliye Nezaretine tekrar müracaat ederek kendisine Telgraf ve Posta Nezaretince 11 Temmuz'dan itibaren maaş verilmesi yerine "istidaname tarihinden" itibaren maaş verilmek istendiğinden şikayetle bunun düzeltilmesini talep etmiştir. Dahiliye Nezareti de dilekçesini Telgraf ve Posta Nezareti'ne göndererek talebinin "usul ve emsaline tevfikan iktizasının ifası" için yazmıştır. Dilekçesinin altında "Hasbel kader mensub olduğu Nezarette elan bâki istibdada karşı ne yapacağını şaşıran Karesi Posta ve Telgraf müdir-i sabıkı Süleyman Şükrü" ifadesi yer almaktadır[33].

Süleyman Şükrü'nün İstanbul'a döndükten sonra "bir müddet Beyazıt telgrafhanesinde müdürlük görevinde" bulunduğu, fakat 1908'de II. Meşrutiyet ilan olunca görevinden ayrılarak bu sene sonlarında vefat ettiği ifade edilmiştir[34]. Nitekim, onun 1908 yılından sonraki hayatı hakkında da herhangi bir resmî kayıt ve bilgi bulunmamaktadır. Fakat, sözlü bir anlatıma dayanan mahalli kaynaklarda onun 1918 yılında İstanbul'da balolu bir düğünde evlendiği ve 1922 yılında da 51 yaşında iken orada vefat ettiği belirtilmektedir[35]. Ancak, bu rivayetin doğruluğu kesin olmayıp, onun tam olarak ne zaman ve nerede vefat ettiğine dair elimizde kesin bilgiler yoktur. Babası, memuriyete başlayacağı sırada vefat etmesine rağmen, ailesi hakkında da eserinde belirttiklerinden başka bir bilgi bulunmamaktadır. Eserinde babasının ölümünden sonra annesini Adana'ya ve memuriyeti sebebiyle gittiği diğer yerlere götürdüğünü ifade etmektedir. Muhtemelen annesi de Adana'da vefat etmiştir. Yine eserinde sürgünden sonra Musul'a vardığında, orada Adanalı Gergerizade Ali Efendi adlı birisini bulup "akrabalarımın afiyetleri haberini alınca taze hayat kazandım" ibaresinden[36] ilk olarak Adana'da evlendiği ve Musul'dan Revandiz'e at ile giderken "yanımda eski eşim olduğu için çok yol cefası çektim"[37] tabirinden de

32 BOA, DH.MKT., 2640/70, 30 N 1326.

33 BOA, DH.MKT., 2645/83, 8 L 1326.

34 Lee, *age.,* s. 201, 80'inci dipnot.

35 Nuri Güngör, *Eğirdir Ansiklopedisi ve Hamidoğlu Tarihi Oyunu*, Eğirdir Belediyesi Yayınları, Eğirdir 2005, s.131.

36 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s.159.

37 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s.132.

birden fazla evlilik yaptığı anlaşılmaktadır[38]. Ancak o, ailesi hakkında bundan öte herhangi bir bilgi vermemektedir.

Karçınzade Süleyman Şükrü'nün birçok ülkede yaptığı seyahatiyle ilgili önemli bir husus da, 5 yılı aşkın süren seyahatini nasıl finanse ettiği meselesidir. Bu konuda eserinde açık ve kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak, yine eserinden anladığımıza göre, gittiği yerlerde birçok insanla karşılaşmış ve bazen en iyi şekilde ağırlanmıştır. Deyrizor'dan kaçışından sonra daha önce bölgede görev yaptığı sırada tanıştığı bazı kabile reislerinden yolluk tarzında birtakım yardımlar almıştır. İran'dan ayrılacağı sırada da İran Dışişleri Bakanlığı'ndan İran Şahı'nın bir ihsanı olarak biraz para almıştır. Ancak o, bunun miktarını belirtmemektedir. O, bu konuda şunu söylemektedir: "Şah hazretlerinin şu ihsanları mevcut parama eklenince durumum rahatlayarak Paris yolunu tuttum" demektedir[39]. Aşkabat'ta aldığı lâl yüzüğü Bakü'de zengin bir iş adamının 8 yaşındaki oğluna hediye etmesi üzerine Hacı Zeynelabidin Takiyef adlı bu kişi de ona birinci mevkiden Bakü-Viyana arası tren bileti alıvermiştir[40]. Mısır'da Ahmed Münşavi Paşa'nın ona banka aracılığı ile bir miktar para gönderdiğini, fakat bunu alamadığını belirtir[41]. Hindistan'da bulunduğu sırada bazen dostlarının evlerinde kalması, onun Osmanlı taraftarı kişi ve çevrelerden bazı yardımlar gördüğü intibaını vermektedir. Çin'de iken bir kısım paralarının ve değerli taşlarının çalınması olayını göz önüne alırsak, seyahati sırasında fazla maddi sıkıntı çekmediği anlaşılmaktadır. Nitekim eserinde de bu tarzda ifadelere pek rastlanmaz.

Ancak, Süleyman Şükrü'nün o kadar uzun, zorlu ve pahalı bir yolculuğu hangi maddi imkanlarla karşıladığı ve seyahatine ne maksatla gittiği hususları henüz tamamen cevaplanmış değildir. Bazı araştırıcılar onun II. Abdülhamid hakkında her zaman sitayişle bahsetmesini ve onu övücü ifadelerle anmasını gerekçe göstererek seyahatini "ittihad-ı İslam siyasetine ve Jön Türkler hakkında bilgi toplamaya matuf ve II. Abdülhamid'in desteğiyle gerçekleştirmiş" olabileceği fikri üzerinde durmuşlardır[42]. Yine Müslümanlar

38 Mail yoluyla 2010 yılında Salih Şapçı'dan ve diğer yerel kişilerden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda günümüzde Eğirdir'de ailesinden herhangi bir kimse olmadığı, ancak Adana veya İstanbul'da olabileceği ve yine erkek kardeşinin soyundan gelenlerin Karçınlar soyadını alarak Alanya'da akrabalarının olduğu söylenmektedir.

39 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 206.

40 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 222-223.

41Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 352.

42 Hasan Mert, "Karçınzade Süleyman Şükrü ve Seyahat-ı Kübra'da Eğirdir", s. 619.

arasında İslam birliği taraftarı politikaları teşvik etmek amacıyla II. Abdülhamid tarafından "gizli bir ajan" olarak gönderildiği sonucuna varanlar da olmuştur. Koreli Müslüman araştırmacı Cemil Lee onun II. Abdülhamid tarafından halife lehine propaganda yapmak üzere gönderildiğini belirtirken,[43] Palabıyık da "gerçekten onun Abdülhamid taraftarı siyasi duruşu ve onun muarızlarını çok şiddetli bir şekilde tenkit etmesi bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir" demektedir[44].

Karçınzade Süleyman Şükrü'nün Hindistan'da Gezdiği Yerler

Karçınzade, Yemen'in Aden limanından bindiği "Nemse" adlı vapurla Hint Okyanusu'nda yedi gün sekiz gece yolculuk yaptıktan sonra 16 Ağustos 1904 tarihinde sabah vakti Hindistan'ın Bombay liman kentine ulaşmıştır. Hindistan'da Osmanlı Rumi takvim kullanılmadığı için kolaylık olması açısından notlarını Hicri takvime göre tutmuştur. Bombay'a varışı üzerine hemen bir İngiliz gizli polisi onun peşine takılmış ve onu otele kadar takip etmiştir. "İlk görünüşte Hindli bir fakir veyahut zavallı bir hamal zannettiğim bu gizli polis, insanı canından bezdirircesine zorlaştırmalara ve lanetliklere başlayınca…. şirret biri olduğunu derhal anladım" demektedir. Kim olduğunu ve ne için Hindistan'a geldiğini araştıran bu polisten zor kurtulduğunu belirtir[45]. Bombay'da 25 gün kaldıktan sonra gemiyle Surat şehrine gitmiş ve orada 13 Eylül 1904 tarihine kadar kalmıştır. Bu arada 2 günlüğüne Surat'ın yakınındaki Nadir'e uğramıştır. Akabinde 2 gün Baroda'da, 1 hafta Ahmedabad'da ve 8 gün de Cunagar'da kalmıştır. "Osmanlılarca tarihi önemi açık olan bu yerde kalışım sekiz gün devam etti" demesinden Cunagar'da planladığından daha fazla kaldığı anlaşılmaktadır[46]. Daha sonra Oplite ve Porbender'e geçerek bu şehirlerde de 10 gün bulunmuştur. Porbender'de bir medresenin açılış törenine katılarak konuşma yapmıştır[47]. Ardından 1 gün Paniatşa'da kaldıktan sonra Çatpur, Nadvan, Porimkan üzerinden 2 gün geçirdiği Raçkut'a geçmiş ve 6 gün de Camnagar'da kalmıştır. Camnagar'dan Citpursa'ya gelip burada kiraladığı bir hayvanla dört gün yol alarak Gundal'a varmıştır. Çok yorgun olduğu için burada yaklaşık bir hafta kalmıştır. 4 Kasım 1904 tarihinde tekrar Citpursa'ya dönüp trenle Bombay'a gitmiştir. Oruç ayı olduğu için yaklaşık bir buçuk ay Bombay'da ikamet ederek Ramazan'ı burada geçirmiştir. 28 Aralık 1904 tarihinde trenle Bombay'dan

43 Lee, *age.,* s. 201.

44 Mustafa Serdar Palabıyık, "The Ottoman Traveller's Perceptions' of the Far East in the Early Twentieth Century", *Bilig*, No. 65 (Spring 2013), s. 290.

45 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 386,388,389.

46 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 415.

47 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 424-425.

Delhi'ye hareket etmiş ve 8 gün Delhi'de kalmıştır. 6 Ocak 1905 tarihinde de trenle Kalküta'ya geçmiştir. Kalküta'ya Kanpurlu alimlerden Abdürrezzak Sahib ile beraber uzun tren yolculuğu yapmıştır. Bir haftadan fazla burada kaldıktan sonra 17 Ocak 1905 tarihinde Kalküta'dan 43 saat süren tren yolculuğundan sonra tekrar Bombay'a dönmüştür.

Hindiçin'e gitme düşüncesinde olmasına rağmen, Bombay'da karşılaştığı Haydarabadlı âlimlerden Abdül Kayyum Sahib'in ısrarı üzerine 10 gün sonra Dekkan bölgesindeki Haydarabad şehrine gitmiştir. 27 Ocak 1905 günü trene binerek 17 saat sonra Haydarabad'a ulaşmıştır. 12 Mart 1905 tarihinde Haydarabad Nizamlığının "Lenger-i Mübarek" ismiyle anılan yemekli özel bir resmî kutlama merasimine katılmıştır. Ayrıca Muharrem ayında Haydarabad'da yapılan "Nal Sahib", "Alem-i Hazreti Hamza", "Alem-i Fatımatü'z-Zehra" adlarıyla düzenlenen dinî törenlere iştirak etmiştir. Haydarabad nizamının kardeşinin saraydaki düğününü ve nizamlığın resmî merasimlerini izlemiş ve nizamlık sistemi hakkında eserinde detaylı bilgiler vermiştir. Haydarabad'da yaklaşık 10 ay kadar kalan seyyahımız, tren yoluyla 11 Kasım 1905 tarihinde tekrar Bombay'a dönmüştür. Bir gün Bombay'da kaldığı otelin yakınlarında çıkan bir yangını görünce çok korkup hemen oteline koşmuş ve kaldığı yerin tehlikede olup olmadığını yoklamıştır. Bu durumu o, "Zira bunca zahmetler, masraflar karşılığında vücuda geldiği için kanımın bahası demek olan seyahat defterim ve bilhassa paralarım ve eşyalarım tamamen otelde idi." cümlesiyle belirtir[48]. Ramazan ayının bir kısmını burada geçirmiş ve İngiliz veliahdının şehre gelişi sırasında düzenlenen ve günlerce süren şenlikleri ve havai fişek gösterilerini izlemiştir. Daha sonra Madras'a geçerek Ramazan'ın bir kısmını da burada geçirmiştir. Bu arada Bangalor'a gidip gelmiş ve Tutikori üzerinden deniz yoluyla Srilanka'nın Kolombo şehrini ziyaret etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kolombo fahri konsolosu Mehmed Merkad Efendi ile de görüşen Karçınzade, yaklaşık 10 gün Srilanka'da kalmıştır. Tekrar Hindistan'a dönerek 4 gün Elfi şehrinde kaldıktan sonra Koçi'ye ve daha sonra da tekrar Madras'a gitmiştir. 25 Ocak 1906 tarihinde perşembe günü Madras limanından bindiği bir İngiliz vapuruyla Hindistan'dan ayrılmış ve seyahatine Rangon'a geçerek Uzakdoğu'da devam etmiştir.

Seyyahımız Hindistan'da 16 Ağustos 1904 ve 25 Ocak 1906 tarihleri arasında neredeyse bir buçuk yıl (17,5 ay) kalmış ve ülkenin önemli şehirlerini dolaşarak yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Onun Hint diyarında ge-

48 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 497.

zip dolaştığı yerler, esasen bugünkü Hindistan sınırları içinde kalan şehir ve kasabalardır. Her ne kadar Müslümanların çoğunlukta yaşadığı Pakistan ve Bangladeş toprakları da o dönemde İngiliz yönetimi altında olmasına rağmen, verdiği bilgilere göre onun bu ülkelerdeki şehirlere gitmediği anlaşılmaktadır.

O, Hindistan'da bir yerden başka bir yere giderken, bazen haberli veya referanslı olarak gitmiştir. Bu, onun gittiği yerde daha kolayca karşılanmasını ve ağırlanmasını sağlamıştır. Uzun süre kaldığı Hindistan'da eşraftan ve ulemadan sayılan Osmanlı dostu birçok Müslüman şahsiyet ile tanışmış, onlarla dostluklar kurmuş ve onların evlerine misafir olmuştur. Osmanlı resmî ve fahri konsolosluklarını ziyaret etmiş ve konsoloslarla da görüşmüştür. Temsilciliğin bulunmadığı yerlerde de Osmanlı tebaası veya Osmanlı taraftarı kişi ve çevreleri ziyaret etmiştir. Gittiği yerlerde bazen otellerde bazen de kiralık evlerde kalmıştır. Edindiği dost ve arkadaşlarının evinde kaldığı da olmuştur. Mesela, Surat yakınlarındaki Nadir'de kulüp sahibi genç ve okumuş bir Müslüman olan Abdullah Suratî'nin evinde kalarak iki gün onun misafiri olmuştur[49]. Ahmedabad şehrinde en çok görüştüğü kişi Neher Kapısı yakınında oturan kitapçı Tacedddin Efendi'dir[50]. Cunagar'da iken eski vezir Bahaeddin ve onun başhekimi Abdurrahman Rezzak Han ile sıkça buluşmuşlardır. Hatta vezirin içkili bir akşam yemeğine misafir olduğunda, "Böyle şeylere alışkanlığım yoktur" diyerek içki kadehini geri çevirmiştir. Akabinde de yarı ayık bir vaziyette bazı müminlerin saray camisinde yatsı namazına katıldıklarını hayretle izlediğini zikretmiştir[51]. Delhi'de iken de matbaa sahibi Mirza Hayret Sahib'in evinde kalmış ve onunla şehrin tarihî yerlerini dolaşmıştır. Haydarabad'da Abdül Kayyum Sahib ve Madras'ta tüccarlık yapan ve Osmanlı şehbenderinin akrabası olan Abdül Sübhan Sahib ile dostluklar kurmuştur. Bangalor'da daha önce Bombay'da tanıştığı eşraftan Mehmed Yusuf oğlu Mehmed Süleyman Sahib ile beraber olmuş ve onunla birlikte şehri gezmişlerdir[52]. Madras'ta dostluk kurduğu nevvab sülalesinden gelen Hacı Abdül Ahad Sahib'in de evinde kalmıştır[53].

Süleyman Şükrü Hindistan'da ziyaret maksadıyla gittiği yerlerde İngilizlere çalışan hafiyelerin takibinden hiç kurtulamamıştır. Dolayısıyla İngilizler onun faaliyetlerini ve ziyaretlerini sürekli takip etmişlerdir. Mese-

49 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 404.
50 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 408.
51 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 409-410,411.
52 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 498,499.
53 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 512.

la, Bombay limanına varır varmaz, peşine bir İngiliz gizli polisi takılmış ve "Kırk senelik dostummuş gibi gülerek yanıma sokulan bu hilekâr" dediği bu polis onu otele kadar takip etmiştir. İlk görüşte "Hintli bir fakir veyahut zavallı bir hamal" zannettiği bu gizli polis, onu boşuna gümrükte bekletmiş ve daha sonra otele gitmek için de kendisinden fazla ücret almıştır. Karçınzade'nin "beni İslam oteline götür" demesine karşın, bu polis "Burada İslam'dan otelci yoktur" cevabını vermiştir. En sonunda etraftan geçen bir arabayı çağırıp bindiğinde de bu polis, yine onun yanına oturup bir Mecusi oteline götürmüştür. Karçınzade daha sonra Bombay'da bir ev kiralayarak eve çıkmıştır[54]. Yine Porbender'de şehrin kenarındaki bir Hindu tapınağında yapılan dinî törene giderken, kiraladığı arabaya bir komiser biner ve onu takip eder[55]. Delhi'ye varınca, "İngiliz dalkavuğu" olarak tanımladığı Refaaddin Bey adındaki aslen Dağıstanlı olup, Meysur Racalığı'nın özel muhabirliğini yapan bir hafiyenin takibine takılır. Onun takibinden o kadar sıkılır ki, "İngiliz hükümetinin değiştirerek peşimden dolaştırdığı bunun gibi sıkıcı heriflerden pek usandığım için gelme ihtimali olan bir diğerinin daha soğuk konuşmalarına tutulurum korkusuyla ertesi günü sabahleyin erkence kalkıp, meşhur Şah Cihan Camii'ni görmeye gittim" demiştir[56]. Hatta Bombay'da iken, Hidayetullah adında İngilizlere çalışan bir Müslüman hafiyenin daveti üzerine evine gitmiş ve o da Yemen'in Aden şehrinde İngilizlerin kışkırttığı isyana katılmayı ve İngilizler lehine çalışmayı teklif etmiştir. Yapacağı işin bedeli olarak da yüklüce bir İngiliz altını sahibi olacağını söylemiştir. Ancak o böyle bir teklifle karşılaşınca, "sanki gök başıma yıkıldı zannettim" diyerek bunu şiddetle reddetmiştir. Bunu Bombay'daki Osmanlı konsolosu Emin Bey'e anlatmasından sonra, halk arasında deşifre olması üzerine durumu anlaşılan "ulema kılıklı bu şahsın" daha sonra İngilizler tarafından hafiyelikten atıldığını öğrenmiştir[57].

Süleyman Şükrü'yü Hindistan'da takip eden hafiyelerin genellikle Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, eserinde Yemen, Kuveyt, Muskat ve Hadramut taraflarından Hindistan'a gelip yerleşen Arapların bazılarının İngilizler tarafından kandırıldığına ve onların hafiyelikte kullanıldığına dikkat çekmiştir. Bir defasında o, "Takibe memur hafiyeler, her nereye gidilse beraberdirler. Herhangi bir meclise girilse bir saniye sürmeksizin gelip, ko-

54 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 386-387.
55 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 430.
56 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 440.
57 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 470-472.

nuşmaya meydan ve imkân bırakmazlar. Meclise sokulan hafiyeler ise Hadramut, Yemen ve Hicaz taraflarından buralara gelip her birisi birer velinin neslinden veyahut ashab-ı güzin sülalesinden olduklarını iddia ile İslamlardan cerr eden ve daima iyilik ve yardım gören Arapların dinsiz, kansız, aşağılık sınıfıdır" demiştir. Ayrıca, İngilizlerin Hindistan'a gelen Osmanlı vatandaşlarını "şiddetli kayıtlar altında bulundurup serbestçe dolaşmaktan tamamen men ediyorlar" diyerek onlara çıkarttıkları zorlukları dile getirmiştir[58].

Karçınzade, gittiği her yerde genellikle Müslümanlara ait önemli kale, saray, cami, medrese ve türbe gibi eski tarihî ve dinî yerleri ziyaret etmeyi ihmal etmemiş ve bunlar hakkında eserinde önemli gözlemlerini yazmıştır. Mesela, Ahmedabad'daki Sultan Ahmed, Şecaat Han ve Heybet Han'ın adını taşıyan camileri ve avlusundaki türbeleri ziyaret etmiştir[59]. Cunagar'daki Opekut Kalesi'ni Cunagar nevvabının vezirinin özel izniyle ziyaret etmiştir. Bu kale Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlıların Portekizlilere karşı zapt ettiği bir kaledir. Karçınzade burada duran bir Osmanlı topunu görünce, sevinçten ağlamış ve çok duygulanmıştır. Topun 5 metre 63 cm uzunluğunda ve 1 metre 96 cm genişliğinde ve üzerinde döküm tarihi olarak 1531 yılını gösteren celi-sülüs hattıyla Arapça bir kitabesinin bulunduğunu söyleyerek ayrıntılı bir şekilde zikretmiştir. Burasını akşama kadar bir araştırmacı gibi yakından inceleyip gezmiş ve kaledeki incelemelerini eserine derç etmiştir. "Osmanlılarca tarihi önemi açık olan bu yerde kalışım sekiz gün devam etti" diyerek Osmanlı Türk tarihine ait olan tarihî yerleri daha yakından incelemiştir[60]. Yine Gundal'da (Batan) da 1535'lerde Portekizlilere karşı verilen mücadelede Osmanlı askerlerinin kaleyi kuşattığı yeri gezmiştir. Burada halk arasında Kemal Paşa ve Cemal Paşa adlarında iki denizci kahramanın şehit mezarları vardır. Halk arasında bu yiğitlerle ilgili kahramanlık hikâyelerinin hala canlı olarak anlatıldığını belirtir[61].

Delhi'de de "Mimar Sinan'ın kalfası Musa Usta'nın hünerli ellerinin eseri" olarak belirttiği Şah Cihan Camii'ni (Cuma Camii) sabahtan akşama kadar gezmiş ve caminin kubbeleri, merdivenleri, minareleri, avlusu ve içindeki süslemeleri, hat örneklerini, kitabelerini, mimari özelliklerini bir sanat tarihçisi gözüyle incelemiş ve muhtevalı bir şekilde uzunca anlatmıştır. Del-

58 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 529.
59 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 407.
60 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 411-415.
61 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 435-436.

hi'deki diğer tarihi yerleri de dolaşmış ve eski Babür sarayının bulunduğu Lal Kale'yi genişçe tasvir etmiştir. Köhne Kalesi'ni, Nizameddin Çişti'nin türbesini, Ludi hanedanlığının hükümdar türbelerini, Delhi Türk sultanlıklarına ait türbeleri ziyaret etmiş ve Agra'daki Babürlü hükümdar türbelerindeki kitabe ve tanıtım yazılarını seyahatnamesine almıştır[62].

Seyyahımız seyahat notlarını hazırlarken kendi gözlem ve intibaları yanında çeşitli yazılı kaynaklardan da yararlanmıştır. Ancak o, kullandığı kaynaklar hakkında pek fazla bilgi vermez. Hindistan şehirlerinin nüfusları, idari yapıları, iktisadi ve diğer alanlarda istatistiksel bilgiler verirken, genellikle resmî kayıtlardan, gazete ve broşürlerden ve diğer yazılı kaynaklardan istifade ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, önemli tarihi yerler hakkında bilgi verirken bazen kitaplara da başvurmuştur. Mesela, eski Delhi'deki Lal Kale'yi anlatırken, Şah Cihan'a ait tahtın üzerindeki mücevherat hakkında "Çerağ-ı Dehli" adlı eserin 322. sayfasına atıf yapmıştır. Yine Farsça "Mecmâü's-Selâtîn" adlı eserde de bu mücevheratların çalındığının belirtildiğini zikretmiştir. Ayrıca, Urduca "Asâr-ı Senâdid" adlı esere bakmıştır[63].

Hindistan'ın İktisadi, Sanayi ve Sosyo-Kültürel Yapısı Hakkındaki Gözlemleri

Süleyman Şükrü ekonomik açıdan Hindistan'ın çok zengin bir ülke olduğunu ve her türlü ürünün yetişmesine elverişli topraklarının ve su kaynaklarının bulunduğunu vurgular. Eserinde ülkedeki başlıca nehirler ve yenice yapılmaya başlanılan suni göletler, üretilen ürünler, yetişen meyveler, kokulu çiçek ve bitkileri, çeşitli ağaçları hakkında bilgiler vermiştir. Ülkede kullanılan para birimi ve onların diğer paralar karşısındaki değeri hakkında da açıklamalarda bulunmuştur. O dışarıdan Hindistan'a hiç ithal mal gelmese, ülkenin ürettiklerinin kendisine yeteceğini söyler. Kısacası o ülkenin iktisadi potansiyelini "Koca Hind başka yerlerin mahsullerine, imalatına, ticaretine ihtiyaç duymayan alem içinde bir alemdir." cümlesiyle tavsif eder.[64] Ülkede en çok safranın Ahmedabad'da, pancar ve şeker kamışının ise ziyadesiyle Kalküta çevresinde yetiştirildiğini belirtir. Kalküta çevresinde pancar ve şeker kamışından elde edilen şeker, tüm Hindistan'a ve dış dünyaya satılmaktadır. Kalküta aynı zamanda kumaş dokumacılığının da ana merkezi sayılmaktadır[65].

62 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 440-457, 462-464.

63 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 455-456, 461.

64 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 387.

65 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra, s.* 408, 472-473.

Yerli malı kullanımı konusunda çok hassas olan seyyahımız, ülkede görülen ithal mallar olarak çarşı ve pazarlarda genellikle Avrupalılar tarafından icat edilen velosipet, otomobil, fonograf, fotoğraf, dikiş makinesi, cam ve çinkodan yapılmış kaplar ve eşyalar, avizeler, lambalar gibi genellikle sanayi ürünlerini zikreder. Yabancı dokuma kumaşlar da ülkede yaygınlaşmaktadır[66]. Hintliler arasında ithal mallara karşı tepkiler yavaş yavaş belirmeye başlamış ve bu tepki özellikle yerli dokuma imalathanelerini olumsuz etkileyen yabancı ithal kumaşlara yönelik olmuştur. Nitekim, Bombay'daki Bengalliler tarafından şehrin çeşitli yerlerine "Bundan sonra Avrupa malını almayacağız, yerli metamızı giyeceğiz, bizlerden birinin sırtında İngiliz ve ecnebi kumaşından yapılmış elbise görülürse üzerine hep beraber hücum edilip öldürülecektir" ifadelerinin bulunduğu ilanlar yapıştırılmıştır[67].

Karçınzade eserinde ülkedeki sanayileşme faaliyetlerine ve ulaşımdaki yeniliklere de dikkat çekmiştir. Bombay, Kalküta, Madras ve Delhi ve bunun gibi diğer büyük şehirlerde kumaş fabrikaları ve 273 tane de büyük fabrika vardır. Bunların 8'i kağıt, 63'ü deri debbağlığı, 51'i demircilik, 54'ü un fabrikası, 56'sı susam ve benzeri yağ fabrikası ve şeker kamışı sıkma fabrikası, 41'i de diğer sektörlere ait fabrika bulunduğunu ifade eder[68]. Yaklaşık 50 sene önce yapımına başlanan tren yollarının uzunluğu da toplam 30 bin mil uzunluğuna ulaşmıştır. Telgraf hatlarının uzunluğu ise, 46 bin mil civarında olup, 4 bin çalışanı vardır. Ayrıca, ülkede 30 bin de posta memuru çalışmaktadır[69].

Karçınzade, Hindistan'daki Müslümanların modern eğitime Avrupalılardan ve Hindulardan daha az önem verdiklerine ve bundan dolayı geri kaldıklarına dikkat çeker. Mesela, ziyaret ettiği Ahmedabad'daki Kadiriye tarikatı ricalinden Pir Mehmed Şah'ın türbesi bakımlı olmasına rağmen, türbenin yanı başındaki medrese odalarının tamamen boş olduğunu söylemektedir. Burada "talebelere mahsus ve muntazam 29 hücre varsa da Ahmedabad ahalisi cehaletin en alt derecesinde koşmakta olduklarından hiçbirinde talebe ve öğretmen yoktur." diyerek üzüntülerini kaydetmiştir[70]. Yine Porbender'de "Medrese-i Encümen-i Ahyar" adlı modern eğitim yapacak bir medresenin açılışına katılmış ve bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında okulda çok sayıda dilin, yani Arapça, Farsça, Urduca, Gucerat ve İngiliz dillerinin öğretilmesi yerine, bilhassa tarih, coğrafya, riyaziye, cebir, geometri, hikmet (felsefe), ticaret, madenler ilmi gibi fen ve sosyal derslerin de okutulmasını tavsiye etmiştir. Konuşmasını pür dikkat dinleyen halk sonunda Urduca olarak "Büyük halife efendimiz çok

66 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 386.
67 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 496.
68 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 549-550.
69 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 541.
70 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 408.

yaşasın" diye bağırarak alkışlamışlardır[71].

Karçınzade Hindistan'daki kadim kast sistemi hakkında pek fazla bilgi vermemesine rağmen, ülkedeki dinî ve sosyal gruplar ile sömürge yönetimi altındaki toplumsal yapıya ve yerli halkın durumuna fazlaca değinir. Bütün üst görevlerin Avrupalılara, yani İngilizlere ait olduğu ülkede İngilizler tebaayı "Avrupalılar" ve "Şarklılar" olmak üzere iki farklı sosyal tabakaya ayırmışlardır[72]. O bu durumu "Bir Hintli ne kadar asil ve erdemli ne kadar zengin olursa olsun Avrupalıların bulundukları localara girmek, mevki trene binmek için bilet almaya milyon verseler kavuşamazlar. … Ahalinin horlanmasından, sefalete düşmesinden bu acımasızlar müteessir değil, aksine memnundurlar. İnançlarınca refah içinde yaşamak, saadet hayatı tatmak, dünyadan lezzet almak Avrupalı ve İngiliz cinsine özgü bir bağış olup, diğer milletleri o nimetlerde hakkı olmayan, yaratılıştan yoksulluğa mahkûm hayvanlardan saymaktadırlar" sözleriyle dile getirir[73].

Hindistan'da halkın çoğunluğu Hindu ve üçte birinden biraz fazlası da Müslüman'dır. Halk arasında Müslümanlara "Hindî", diğer dinlerden olanlara "Hindû" denilir ve çoğul olduğu zaman da Müslümanlara "Muhammedîn" ve diğerlerine de "Hinûd" tabir edilir[74]. Hint Müslümanları da "Lebih" ve" Meymun" olmak üzere iki alt gruba ayrılırlar. Ancak, bu ayırım sadece "cinsiyette" olup, büyük çoğunluğunun mezhebi Hanefiliktir. Lebih kavramı ülkede ilk Müslüman olanlara, "Mümin" kelimesinin değişik telaffuzu olan Meymun ise Çiştiyye tarikatının kurucusu Hoca Muinüddin Çişti'nin Hindistan'a gelmesinden sonra ve onun vasıtasıyla Müslüman olanlara denilmektedir. Ecmir'de bulunan Çişti'nin türbesinin her yıl hicri Recep ayının on beşinde Hindistan'ın her yerinden gelen yüz binlerce Müslüman tarafından ziyaret edildiğini belirtir[75]. Dinî mahiyeti olmayan bazı geleneksel kutlamalara hem Hindular hem de Müslümanlar birlikte katılmaktadır. Mesela, Hinduların 15 Ağustos'ta denize Hindistan cevizi atma geleneğine Müslümanlar da iştirak etmektedirler. Halkın geleneksel törenlerinin kutlanmasına her zaman İngilizlerin "hürriyet perdesi altında" teşvik ettiklerini ve bunu "menfaatlerini koruma politikasının esası" olarak gördüklerini vurgular[76].

Karçınzade'nin dikkatini çeken hususlardan biri de, Müslüman ve gay-

71 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 421-425. Hindistan'ın bütün okullarında Müslüman ve gayrimüslim olarak toplam 4.500.000 öğrencinin olduğunu belirtir. Bkz. s.540.

72 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 402.

73 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 394-395.

74 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 396-397.

75 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 434.

76 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 393-394.

rimüslim halkın giyim gelenekleridir. Mesela, Bombay'da gördüğü Müslümanlar dinin gösterdiği yolda giyinmelerine rağmen, diğer dinlere mensup olanlar "anadan doğma denecek kadar çıplaktırlar". Üzerlerinde bir peştamal, başlarında bir sarık, ayakları ve göbeklerinin yukarısı bütün vücudu açık gezerler. Çok yoksul olanlar ise, sadece ön ve arka avret mahallerini örtecek şekilde "saban torbası" benzeri bir keseyi iple bacaklarının arasından geçirip bellerine bağlarlar. Zenginler ve resmî görevliler ise, kıymetli kumaştan setre, yelek, kolalı gömlek giyerler ve ayrıca boyunbağı takarlar. Ancak, pantolon yerine futa (peştamal) giyerler. Kadınlar ise siyah bir kumaşla örtülüdür. Hindu kadınların karın ve göbekleri açıktır. Vücutlarının üst taraflarını ise kolsuz bir yelekle örterler[77]. Ekâbir sınıfı hariç diğerleri yarı açık giyinirler ve ekserisinin ayakları da yalındır. Kadınlar ayak parmaklarına yüzük, burun ve kulaklarına hızma ve halka takarlar. Süslenmeye Hindu kadınlar Müslüman kadınlardan daha çok meyillidirler[78]. Karçınzade "Hindular ve Mecusiler (Parsîler) eskiden daha çok çıplak gezerlermiş, Esvab giymeye alışmaları, İslamiyetin yayılmasından sonra Hind padişahları zamanında zorlama ile olmuş. Ancak, İngilizler gelince tekrar Hindu ve Mecusilerin ayak takımı tekrar elbiselerini çıkarıp eski devirlere geri dönmüşler" demektedir[79].

Seyyahımız Hint yemeklerine hiç alışamamış ve onları çok baharatlı bulmuştur. Oplite'de bir ziyarette yediği ev yemeğini tasvir ederken, "Hindistan'da bir kaşık yemeğe mutlaka iki kaşık biber katılıp, yemek zakkum ağacına döndürüldüğünden, bir lokma alır almaz gözlerimden yaş dökülmeye başladı. Hind'in sırf biberden ibaret yemeklerine alışmak bizim için imkansızdır. Kendileri asla etkilenmeyecek büyük bir iştahla yiyorlar. Bunların ağızlarında teneke mi kaplıdır, anlayamadım" cümleleriyle tasvir etmiştir[80]. Karşılaştığı bazı garip adetlerden de bahseden seyyahımız, Hintlilerin sevdikleri kimseleri ve önem verdikleri misafirlerini evlerinde karşılarken onların boyunlarına çelenk şeklinde kokulu çiçekleri geçirerek karşıladıklarını ve sevgilerini bu çiçeklerle gösterdiklerini belirtir. Ayrıca, Haydarabad Nizamının kardeşinin düğününde karşılaştığı garip bir adeti aktarmıştır. Buna göre, gelin ve damadın nikahnamesine 45 bin fil, 100 bin at, 150 bin lira para, 18 bin kıyye araba gıcırtısı ve 45 bin kıyye sivrisinek iç yağı yazılmıştır[81].

77 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 390.
78 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 396.
79 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 430.
80 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 417.
81 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 482.

Hindistan'ın İdari Yapısı, Nüfusu ve Şehirleşme Hakkındaki Gözlemleri

Karçınzade gözlemlerini anlattığı bölümlerden sonra "Hindistan'ın Ahval-i Umumisi" başlığı altında kısaca önce İslamiyet'in Hindistan'a girişi ve burada kurulan İslam devletleri hakkında bilgi verdikten sonra, Hindistan'ın idari bölgeleri, halihazırdaki Müslüman nevvablıklar ve Hindu racalıklar, konuşulan diller hakkında geniş bilgiler sunar. Ülkede toplam 1400 çeşit dilin konuşulduğunu, bunların ancak 40 kadarının meşhur ve yaygın olduğunu, Urduca'nın ise Müslümanların ortak kültür, edebiyat ve yazı dili olduğunu vurgular[82]. Ülkede toplam 50 tane nevvablık ve 850 tane de racalık vardır. Ancak tüm bu nevvablıklar ve racalıklar İngiliz yönetimine bağlıdırlar ve fazla bir idari yetkileri de yoktur. Mesela, daha önce Müslüman bir nevvablık iken Hindu racalığına döndürülen Baroda racası bir Avrupa seyahati sırasında İstanbul'a uğradığı ve Osmanlı padişahı ile görüştüğü için daha sonra İngilizler onu mülkünden izinsiz dışarı çıkmasını ve hatta başka racalarla konuşmasını bile yasaklamışlardır. Şahsına gelen tüm mektup ve postalar da sarayda bulundurulan bir İngiliz hafiye tarafından kontrol edilmektedir[83]. Hindistan'ın toplam asker sayısı 290.000 civarındadır. Bu rakamın 70.000'i Avrupalı, kalanı da yerlidir. Nevvab ve racalar da istendiği zaman toplam 50.000 asker vermekle yükümlü tutulmuşlardır.[84] Hindistan'ın iklimini çok sıcak bulan seyyahımız, ülkede 4 ay güz (yağmurlu mevsim), 4 ay kış (serin) ve 4 ay da yaz (sıcak) olmak üzere yılda üç mevsimin yaşandığını belirtir[85].

Karçınzade Hindistan'ın nüfus durumunu ise resmî kayıtlardaki bilgilerden istifade ederek verir. Buna göre, ülkenin yüzölçümü 1.560.160 mil karedir ve toplam nüfusu ise 287.223.431'dir. Bu nüfusun yaklaşık 200.000.000'a yakınının Hindu, 77.223.431'i Müslüman, 7.000.000'u Çinlilerin dinine (Budistleri, Mecusileri ve Sihleri kastediyor), 3.000.000'u da Hıristiyan ve diğer inançlara mensupturlar[86]. Ancak bu nüfusun bugünkü Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'i ve hatta Srilanka'yı içine alan tüm bölgedeki nüfus olduğunu unutmamak gerekir. Gittiği belli başlı şehirlerin nüfuslarına gelince, en büyük şehir olan Bombay'ın nüfusu 840.000 civarındadır. Bunun 160.000'i Müslüman, 600.000'i ise Hindu inancına mensuptur. Şehirde

82 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 528-532.
83 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 537-538.
84 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 540.
85 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 550-551.
86 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 528-529.

60.000 Mecusi/Parsi, 20.000 Yahudi ve Hıristiyan vardır. Şehirde büyük küçük 110 cami ve mescit, kırka yakın dergâh bulunmaktadır[87]. Şehirde 1500 sivil polise karşın, 3.000 gizli polis görev yapmaktadır. Avrupalılar şehrin en lüks yeri olan "Maliyarhill" denilen yerde yaşamaktadırlar[88].

Hindistan'ın o dönemde en büyük şehirleri ve nüfusları sırasıyla Bombay (840.000), Kalküta (800.000), Madras (460.000), Haydarabad (419.000) ve Delhi (210.000)'dir. Ayrıca, diğer şehirlerden Baroda ve çevresinin toplam nüfusu ise 1.952.690'dır. Buradaki eski Müslüman nevvablığın kaldırılmasından sonra şehrin Müslüman nüfusu azalmaya başlamış ve oranları %8'e kadar düşmüştür. Ahmedabad'ın çevresiyle birlikte toplam nüfusu 700.000 olup, sadece şehir nüfusu ise 300.000 civarındadır. Şehrin çoğunluğu Müslümanlardan, azınlığı ise Hindu ve Mecusilerden oluşmaktadır[89]. Cunagar'ın toplam nüfusu 395.428 olup, şehir nüfusu ise 45.000 civarındadır. Şehir nüfusunun üçte ikisi Hindu iken, Cunagar racalığının genelinde ise halkın %75'i Müslümandır. Çünkü çok sayıda Müslüman köy ve kasaba vardır[90]. Oplite, 5.000 civarında bir kasaba iken, Paniatşa 20.000 nüfuslu bir şehir olup, şehrin üçte biri de Müslümandır. Camnagar'ın nüfusu 20.000 iken, Gundal'ın 34.000 olup, yarısı Müslümandır.

Karçınzade, bazen şehirlerin adlarının nereden ve ne anlamlara geldiklerini de izah eder. Bombay kelimesinin "güzel liman veya güzel deniz" anlamına geldiğini ve bunun önce Fransızca ve sonra da Portekizce'de kullanıldığını söyler[91]. Yine Cunagar ismi için de "Cuna" kale ve "gir" eski zaman manasına geldiğini belirtir. Paniatşa için de "Pani" su ve "atşa" da güzel, yani "güzel su" anlamına geldiğini ifade eder. Delhi şehrinin adının da milattan önce şehrin ilk temelini atan bir racanın adından geldiğini belirtir[92].

Eserinde şehirleşme konusuna ve şehirlerin gelişmişlik düzeylerine de değinen seyyahımız, Bombay'ı kozmopolit bir şehir olarak tanımlar. Şehirde tramvay, telefon, telgraf olmasına rağmen, henüz daha caddelerin her yerinde elektrik ışığı kullanılmamaktadır. Bazı yerleri havagazı ile aydınlatılmaktadır. Şehirde hayvanat bahçesi ve millet bahçesi olup, İngiliz Kraliçesi Viktor-

87 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 398-399.
88 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 400-401.
89 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 405,406.
90 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 408.
91 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 384.
92 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 409,432,438.

ya'nın sanat değeri yüksek güzel bir heykeli vardır. Kraliçenin Bombay'da ölen ikinci oğlunun heykeli ise annesininki kadar ihtişamlı değildir[93]. Bombay'da 300 kadar eski su kuyusu zorla kapatılmış ve bir İngiliz şirketi tarafından demir künklerle şehre su şebekesi döşenmiştir. O, "Hiçbir yerde kuyu suyu bulunmaz, şiddetle yasaktır" demektedir. Üç kaynaktan gelen suyolları şehrin dışında bir depoda biriktirilip sonra da şehre verilmektedir.[94] Bombay şehrinde Tramvay caddesinin kuzeyi Müslümanların toplu olarak yaşadığı yerdir. Onun Bombay'da sıkça gittiği yerlerden biri Bağdatlı Hasan Şiba'nın sahip olduğu kahvehanedir. Buraya gelenler Bağdat, Basra, Hicaz ve Yemen taraflarından olduğu için kahvehanede Arapça'nın yanı sıra Türkçe de konuşulmaktadır[95].

Ahmedabad'daki surlarla çevrili eski şehrin etrafındaki hendekler toprakla doldurulmuştur[96]. Cunagar'da ise yenice şehre su şebekesi yapılmaktadır.[97] Bir liman ağzında kurulan Porbender ise ticaret sayesinde hızlı bir şekilde gelişmiştir. Müslüman tüccarların dış dünya ile yaptıkları ticaret vasıtasıyla nüfusunun yakın zamanlarda birden arttığını ve yirmi sene evvel bir hiç hükmünde olan bu şehrin şimdilerde önemli bir konuma geldiğini söyler[98].

Delhi şehrindeki gezdiği yerleri tasvir ederken, "Hindistan'da hiçbir şehir ve kasaba yoktur ki, merhume Viktorya'nın heykeliyle bir millet bahçesi ve içinde içki satılmayan bir kıraathane bulunmasın" diyerek Batı tarzı şehirleşmeye dikkat çekmiştir.[99] Ancak, eski tarihî şehirlerdeki bazı önemli yerlerin İngilizler tarafından yol geçirilmek bahanesiyle yıkıldığını vurgular. "Doymak bilmez açgözlü İngilizlerin soğuk iltifatlarla çevirdikleri soyuculuk fırıldağı ve hiç durmadan salladıkları taassup kazmasının Hindistan'da şehir değil mamur mahalle bile bırakmadığına eseflenerek dış kaleden dışarıya çıktık" diyerek buna dikkat çekmiştir. "Hicri 948 yılında Şirşah tarafından genişletilip imar edilen Dehli gibi bir büyük şehri, ucu bucağı bulunmaz mesireleri, meydanları, bahçeleriyle beraber içine alan dış kale de yıkıcı İngilizlerin uğursuzluğundan kurtulmayıp çok yerleri harap olmuştur." diye

93 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 390-392.
94 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 400.
95 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 388,389.
96 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 407.
97 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 415.
98 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 419.
99 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 452.

yazmıştır[100]. Delhi şehrinin kurulduğu yeri çok beğenen seyyahımız, şehrin güzelliğini şöyle tasvir eder: "Yerinin güzelliği, toprağın verimliliği, havasının temizliği, medeniyet, ilerilik ve güzel suretle bakımlarından Hindistan'ın en seçkin kısmı, rağbette olan yeri Dehli şehri ile civarıdır. Uçsuz bucaksız ve zümrüt gibi yeşil ovasında ziraat su ile yetiştirildiği gibi yağmura bağlı olarak da yapılabiliyor. Limon, portakal, turunç, nar, ağaç kavunu, arap zeytini, muz, anbe ile kavun, karpuz, armut, badem, alâ cins kırmızı elma ve bunun gibi meyveler Dehli şehrinde pek boldur." [101]

Delhi gibi tarihî binalardan ve eserlerden yoksun olan Kalküta şehrini ise, Batı şehircilik açısından iyi bir örnek olarak gösterir. Kalküta, "değerli binalarıyla dolu ve bakımlı bir şehirdir". Caddeleri geniş ve muntazam olup, elektrik tramvayları her semtte vardır. Park ve havuzlu bahçeleri vardır. Yol kenarlarına ağaçlar dikilmiştir. Hayvanat bahçesi, millet bahçesi ve müzesi ile modern bir şehir görünümündedir[102]. Lord Miu Meydanı'nda Kraliçe Viktorya ve İngiliz valilerine ait birçok heykeller vardır. Kraliçe Viktorya'nın bir elinde İncil, diğerinde ise kılıç olduğunu ve bu vaziyette Hindlilere "Ya Hıristiyanlaşırsınız ya da kılıcı yersiniz" demek istediğini belirtir. Haydarabad şehrini ise daha ziyade keskin kokulu çiçekleriyle ve kokulu ağaçlarının bolluğu ile tanıtır. Eski şehrin Golkondo Kalesi'nde yer aldığını, şehrin etrafında suni göllerin bulunduğunu ve şehre su şebekesinin yenice döşendiğini belirtir[103]. Madras'ın her tarafında elektrikli tramvaylar vardır. Şehirde kanallar ve üzerlerindeki köprüler vasıtasıyla ulaşım sağlanmaktadır. Şehrin en iyi semti "Kemer İstirit" denilen Avrupalıların yaşadığı yerdir. Şehrin önemli caddeleri elektrik, diğer yerleri ise hâlâ gaz yağı ile aydınlatılmaktadır. Ona göre, Madras eğitim ve sanayi bakımından ileri, ziraatı ve bereketi yolunda, ticareti işlek gayet zengin ve güzel bir memleket ise de limanına uğrayan gemiler Bombay ve Kalküta limanlarına gelen gemilerin miktarının ancak %1'i civarındadır[104].

Hint Müslümanlarının Osmanlı Halifesine Bağlılıkları

Karçınzade Hint Müslümanlarının manen ve dinen Osmanlı halifesine bağlı olduklarını ve bunu özellikle Sultan II. Abdülhamid'e karşı duydukları hissî ve samimi bağlılık ifadelerinde dile getirdiklerini vurgular. Hatta o Hint Müslümanlarının Osmanlı halifesine bağlılıklarını "Hindlilerin padişahımıza

100 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 458.
101 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 467.
102 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 473,474-475.
103 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 478,479-481.
104 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 512-513.

olan sevgileri tarif ve tasavvurun üstündedir" cümlesiyle ifade eder[105]. Mesela, Porbender'de katıldığı modern bir medresenin açılışında yaptığı konuşmasının sonunda orada bulunan halk Urduca olarak "Büyük halife efendimiz çok yaşasın" sözleriyle tezahürat yapmışlardır. Yine Kalküta'daki Müslümanların halifeye bağlılıklarını da şöyle tasvir eder: "Din icabı bağlı oldukları padişaha son derece dostturlar. Varlığıyla öğündükleri ve mesud oldukları Osmanlı Devleti'nin şanının artması ve azametinin yükselmesini dileyen duaları dillerinden düşmemektedir. Ellerine gazete alanlar Osmanlılara dair yazılan makaleleri gözden geçirmeyince başka konuları dünya yıkılsa okumazlar. Hamalları dahi her sabah birbirlerinden sualleri devletimizin durumunu, başarılarını anlamaktır."[106]

Madras'ta yaşadığı Osmanlı taraftarı bir olayı "Tesadüfât-ı Mühimme" başlığı altında verir. Madras Ulu Cami'nde bir Cuma günü toplanan Müslüman halk İngiltere'nin Osmanlıya bağlı Makedonya işlerine karışmasına tepki göstererek Londra'daki İngiliz Kralı Edward'a bir protesto telgrafı çekmişler ve bölgeye gönderilen İngiliz gemilerinin derhal geri çekilmesini istemişlerdir. İki gün sonra İngiliz hükümeti, "Osmanlı devleti, İngiltere'nin saygıdeğer ve eski dostudur. Düşmanlık için gitmeyen gemilerimiz geri alındı" açıklamasını yapmıştır. O, İngilizlerin halkı kışkırtıyor düşüncesine meydan vermemek için başlangıçta halka hitaben bir konuşma yapmaktan çekinmişse de ısrarlar üzerine burada toplanan halka uzunca bir nutuk irat etmiştir. Onun 11 Şevval 1323 (9 Aralık 1905) tarihinde bu toplantıda yaptığı konuşması anında Urduca'ya çevrilmiş ve konuşma metnini kitabına da almıştır. Konuşmasında o, Osmanlı Devleti'nin geçmiş zaferlerinden ve Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupalıların birleşerek yaptıkları saldırılardan bahsettikten sonra halifeye itaatin dinî bir vecibe olduğunu ve Osmanlı sultanının da tüm dünyadaki Müslümanların halifesi olarak ulul-emr sayıldığını vurgulamıştır. Hind Müslümanlarının Osmanlı halifesine karşı gösterdikleri bağlılıktan dolayı "Hükümdarım adına memnuniyet, kendi tarafımdan da minnet ve şükranlarımı arz ederim" diyerek onlara teşekkür etmiştir. Ayrıca, şehrin çeşitli yerlerine asılan ve halka dağıtılan ilanlarda da Osmanlı'ya destek ve halifeye başarı duasında bulunmuşlardır[107]. Yine, Madras'taki *Şemsü'l-ahbar* gazetesinin yazarı ve sahibi Mehmed Nasreddin Sahib de gazetesinin başına Yunan harbindeki yaralılar ve Hicaz demiryolu için yardım toplayıp Türkiye'ye göndermesinden dolayı Osmanlı halifesi II. Abdülhamid'den aldığı dördüncü dereceden Mecidiye nişanının resmini gazetesinin baş sayfasına koymuştur[108].

105 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 425.

106 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 478-479.

107 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 514-519.

108 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 527.

Hindistan'da İngiliz Sömürge Yönetiminin Etkileri

Karçınzade, Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetiminin halk üzerindeki olumsuz etkilerini yakından görmüş ve bundan dolayı seyahatnamesinde İngilizleri çok ağır ifadelerle anmıştır. Onları "Britanya tilkileri", "hilecilikte tilkiye rahmet okutan İngilizler", "lanetli fırıldakları çeviren İngilizler", "düzenbaz İngiltere", "suratında hayır olmayan bu soğukkanlı Britanyalı" ve "beyaztilki" gibi ifadelerle tesmiye eder. İngiliz sömürge rejimini de sömürgelerindeki tüm zenginlikleri Londra'ya taşıyan "sarraf bir hükümet" olarak değerlendirir[109]. Yine onları "zorbalığı altına düşürdüğü bunca milletleri acımasızca ezmek ve soymakta son derece mahir olan İngilizler" ve "vergiyi bile Londra'ya aşırmaktan başka bir fikir ve emelde değildirler" gibi cümlelerle tanımlamıştır[110].

O, İngilizlerin Hindistan'da ve diğer müstemlekelerinde birinin hükmünün kendi milletlerine, diğerinin de sadece yerlilere mahsus olduğu iki türlü hukuk sistemi, yani kanun uyguladıklarına dikkat çekmiştir. Yerli ve yönetici toplum arasındaki hukuki eşitsizliği, "Bir Avrupalı Hıristiyan Hindistan'da veya başka bir sömürgede bir Hintliyi veya Müslümanı bilerek öldürse bir haftadan fazla ceza almaz; ancak bir Müslüman veya bir Hintli bir Avrupalıya hafifçe vursa en azından 10 sene cezaya çarptırılır" diyerek vurgular. Yine çalışma hayatındaki ücretlerde de farklılık vardır. Mesela, bir Avrupalı askere ayda 2 İngiliz Lirası maaş ve üç öğün mükellef bir yemek verildiği halde, yerli askere sadece 6 Rupi ücret verilmekte ve yemek olarak da kışlalarda kendilerinin kaynattıkları "sadece haşlanmış pirinç" ile beslenmektedirler. Her Avrupalı askerin emrinde çalışan yerli hizmetçilerin olduğunu ve bunların köle gibi çalıştırıldıklarını ifade eder. Tren, tramvay şirketi ile fabrika ve imalathanelerde hükümetin resmen verdiği tarifede "Avrupalı" ve "Hintli" namlarıyla iki kısım ücret yazılıdır. Yerliler belirtilen ücretten fazla ücret alamazlar[111].

Karçınzade, Müslüman-Hindu ilişkileri açısından İngiliz sömürge dönemi öncesinde iki toplum arasında gerginlik olmadığını, fakat İngilizlerin onları birbirlerine karşı nefret duygularıyla sürekli tahrik ettiğini ifade eder. Bu durumu "Fesatlıkta eşsiz olan İngiliz kavminin, cihana karşı kullandığı silah, güvendiği kuvvet milletleri birbirine düşürmektir" cümlesiyle

109 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 534,537,542,545,546.

110 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 388,400.

111 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 544-545,547.

belirtir. Onları "dayanıklı milletleri zayıflatıp, dünyayı zahmetsizce yutmak için iki tarafı da gizlice tahrik ettiği halde, sonra galibe dost, mağluba kayıtsız kalmaktan utanmıyor. Maksadı, yılanın başını düşman yumruğu ile ezmektir" diye tasvir etmiştir[112]. Yine, "Britanya tilkileri Hind'deki Müslümanlarla Putperestler [Hindular] arasına daima fesat ve zıddiyet" aşıladıklarını ve hatta resmî mekteplerdeki tarih öğretmenlerinin putperest öğrencilere hitaben, "Müslümanlar vaktiyle sizin kızlarınızı esir, putlarınızı kesr [parçalama], puthanelerinizi hedm [yıkma] ettiler"; Müslüman öğrencilere karşı da, "Putperestler kuvvetli iken mescitlerinizde domuz kestiler" dediğini yazmıştır. Derslerde "bunun gibi saçmalıkları" öğrencilere okuttuklarını, Hindu ve Müslümanları birbirlerine düşman ettiklerini ifade eder. Ayrıca o, Hint Müslümanları Osmanlı Devleti taraftarı oldukları için İngilizlerin onlara kin beslediklerini ve en düşük memuriyetlere bile Hinduları atadıklarını vurgular[113].

Seyyahımız İngilizlerin Hindistan'daki İslam kültür mirasına ait bazı değerli eşya ve eserleri ülkelerine götürdüklerini söyler. Mesela o, Delhi'de Şah Cihan Camisi'ni gezerken camide süsleme olarak konulan pırlantaların İngilizler tarafından yerinden sökülüp Londra'ya götürüldüğünü belirttikten sonra burasını "gözleri oyulmuş bir cariyeye" benzetmiştir. "Bu pırlantaları kıskançlık ve açgözlülük sebepleriyle dilenci İngilizler yerlerinden çıkarıp Londra'ya aşırdıklarında, zavallı mescit bir zalim eliyle gözleri oyulan bir hisli cariyenin yürek parçalayıcı halini almıştır" diyerek üzüntüsünü belirtmiştir. Yumurtadan büyük pırlanta taşların yerine ise "adedi altmış para bile etmeyen Necef taşı" geçirilmiştir[114].

Hindistan'da İngilizlerin her şeyden vergi aldıklarını ve halka çok ağır vergiler yüklediğini vurgulayan Karçınzade, ekonomik açıdan halkın ezildiğini, hatta ayakta seyyar satıcılık yapanlardan, evinin içindeki tuvaletten bile vergi alındığını ve bir çiftçinin ürettiğinin üçte birini devlete vergi olarak verdiğini vurgulamıştır. Alınan vergileri detaylı bir şekilde eserinde vermiştir. Mesela, Hindistan'dan İngiltere'ye giden mallardan % 8, İngiltere'den Hindistan'a gelen mallardan ise % 3 gümrük vergisi alındığını ve "zalim İngiliz hükümetinin" bir buçuk asırdan beri Hindistan'ı "soyup soğana döndürdüğünü" belirtmiştir[115]. Hatta İngilizler Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti için yardım toplayıp Türkiye'ye göndermesinden dolayı Müftü Mahmud Han'a

112 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 420.
113 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 525.
114 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 446.
115 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 522-524.

verilen dördüncü dereceden Mecidiye nişanından bile 2 Rupi gümrük vergisi almışlardır.[116] Vergi borcu olana hemen faiz işletildiği ve bu da olmazsa hemen icraya verilerek malına el konulduğunu belirtir. Bundan dolayı "herkes vergisini günü gününe kendisi gidip vezneye teslim etmektedir" demektedir[117].

İngilizlerin Madras ve diğer yerlerde Müslümanlara ait vakıf mallarına el koyduklarını ve vakıfların nezaretinin de İngiliz adliye görevlilerine devredildiğini belirtir. Madras bölgesinde İngiliz sömürüsünün etkisini "Fırıldakçı İngilizlerin Madras bölgesindeki soyuculukları, Hind'in diğer yerlerinde yapa geldikleri tilkiliklere hiç benzemeyen başka türlü şeytanlıklardır" ifadesiyle vurgular[118].

Karçınzade, 1890'lı yıllarda ülkede meydana gelen kıtlık ve pahalılık sırasında çaresiz ve kimsesiz kalan binlerce çocuğun ve gencin Hıristiyan misyonerleri tarafından Hıristiyanlaştırıldıklarına değinir. İngilizleri sadece halkı "soyup soğana döndürmekle kalmayıp, sonunda biçare olanların dinini bile değiştirdiklerini" ifade eden seyyahımız, bu maksatla Hindistan'da 15 bin papazın bulunduğunu ve özellikle bu kıtlık dönemi ve öncesinde yaklaşık 3 milyon Müslüman ve Hindu'nun Hıristiyanlaştırıldığını belirtir[119].

116 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 526-527.
117 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 547-549.
118 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 521-522.
119 Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra,* s. 542-543.

Sonuç

Karçınzade Süleyman Şükrü seyahatnamesinde bizlere Hindistan hakkında çok değerli bilgiler sunmuştur. Eserinin yaklaşık 150 sayfasını (dörtte birini) Hindistan'daki gözlemlerine ayırarak bunu açıkça göstermektedir. Gezip dolaştığı Hindistan şehirleri, ülkenin tarihî yerleri ve onların durumları, ülkenin coğrafi durumu ve nehirleri, idari, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına ilişkin önemli bilgiler aktarmış ve şahsi gözlemlerini ve değerlendirmelerini yapmıştır. Bir yerden bahsederken önce o yerin coğrafi konumunu ve daha sonra oranın kısa tarihçesini anlatmıştır. Şehirlerdeki sosyal hayat ve ekonomik durumlar hakkında önemli bilgiler verdikten sonra bunların genel bir değerlendirmesini yapmış ve kendi gözlemlerini kaydetmiştir. Tarihî öneme haiz şehirleri ve tarihî yerleri ve eserleri ziyaret etmeyi hiç ihmal etmediği gibi önemli tarihî eserlerin durumu hakkında da yeterli bilgiler sunmuştur. Geçmişte Osmanlı donanmasının ve askerlerinin uğradığı kaleleri de millî bilinç ve duygularla ziyaret etmiştir. Hindistan'ın eski Delhi şehrindeki tarihî saray, kale, cami ve türbeleri sabahtan akşama kadar bir araştırıcı gözüyle gezip incelemiş ve mimari özelliklerini not etmesinin yanı sıra yapılar üzerindeki Farsça kitabelerin metinlerini ve mezar taşları üzerindeki yazıları dahi seyahat defterine kaydetmiştir. Gezip dolaştığı yerlerde birçok Müslüman şahsiyet ile görüşmüş ve onlarla dostluklar kurmuştur. Osmanlı taraftarı kişi ve çevrelerle yakından ilgilenmiştir. Yaşadığı dönemin hâkim siyasi atmosferine uygun olarak Hint Müslümanları arasında İslam birliği taraftarı fikirlerin gelişmesini teşvik etmiş ve onların Osmanlı halifesine karşı duydukları bağlılıkların kuvvetlenmesine çalışmıştır. Batılı devletlerin İslam beldelerindeki yayılmacılığına ve sömürge yönetimlerine şiddetle karşı olan seyyahımız, eserinde İngilizlerin Hindistan'daki sömürge yönetimi ve adaletsiz uygulamaları hakkında tafsilatlı gözlemlerini aktarmıştır. İngilizlerin Hindistan'ın zenginliklerini çeşitli adlar altında sömürdüğünü ve onların Hindistan'ı bir geçim kaynağı yeri olarak gördüklerini, ülkedeki Müslüman halk ile Hindu halk arasına çeşitli tefrika ve zıtlıklar sokarak onları birbirlerine düşürdüklerini, Müslümanları memuriyetlere bile atamadıklarını belirtmiştir. Bazen muarızlarına karşı iğneleyici bir üslup kullanmış ve onlara karşı ağır sözler ve hatta aşağılayıcı ifadeler kullanmaktan hiç çekinmemiştir. Son dönem bir Osmanlı aydını olarak yaşadığı dönemin siyasi fikir ve gelişmelerinden haberdar olan seyyahımız, İngilizlerin Hindistan'daki sömürge politikalarını ve uygulamalarını yakından tanıma imkânı bulmuştur. Kısacası, onun Hindistan hakkında verdiği bilgiler ve değerlendirmelerin dönemindeki şartlar dikkate alındığında, son dönem Osmanlı okuyucularının Hindistan hakkındaki bilgi dağarcığını yeterince karşıladığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA)., DH.SAİD., 58/237, DH.MKT., 2504/94; DH.MKT., 2521/127, DH.MKT., 2538/27; DH.MKT., 2583/54; DH.MKT., 1270/81; DH.MKT., 2619/37; DH.MKT., 2640/70; DH.MKT., 2645/83.

Ağayev, Elnur, "Seyyah Karçınzade Süleyman Şükrü'nün Gözüyle Azerbaycan", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 27 (Güz 2010), s. 105-139.

Akdemir, Rıza, "Seyyah Karçınzade Süleyman Şükrü ve Seyahatnamesi", *Milli Kültür*, S. 60 (Mart 1988), s. 51-54.

Çağlar (Akyüz), Nedret, "Karçınzade Süleyman Şükrü Efendinin Hayatının İncelenmesi", *Isparta'nın Dünü Bugünü ve Yarını Sempozyumu*, (Yayımlanmamış Tebliğ), Isparta İli Kalkındırma Derneği, Ankara 1992.

Çatalkılıç, Didem, "Kitap Tanıtımı: Süleyman Şükrü, Seyahatü'l-Kübra", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 41 (2014), s. 255-259.

Çelebi, Asaf Halet, "XX. Yüzyıl Başlarında İki Türk Seyyahı: Süleyman Şükrü ve Seyahatleri", *Türk Yurdu*, S. 255 (Nisan 1956), s. 757-763; S. 256 (Mayıs 1956), s. 842-846; S. 258 (Temmuz 1956), s. 39-45; S. 259 (Ağustos 1956), s. 120-126.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, "Seyahat-ı Kübra'da Isparta ve Mahalli Kıyafetler", *ÜN: Isparta Halkevi Dergisi,* s. 1563-1564.

Çelik, Nuri, "Prof. Dr. Z.F. Fındıkoğlu ile bir Konuşma", *Eğirdir Gazetesi*, 1 Ağustos 1953.

Gökyay, Orhan Şaik, "Karçınzade Süleyman Şükrü", *Türk Dili - Gezi Özel Sayısı*, S. 258 (1973), s. 556-566.

Güngör, Nuri, *Eğirdir Ansiklopedisi ve Hamidoğlu Tarihi Oyun*, Eğirdir Belediyesi Yayınları, Eğirdir 2005.

Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra: Büyük Seyahat*, Eski Yazıdan ve Osmanlıca'dan Çeviren: Salih Şapçı, Eğirdir Belediyesi Yayınları, Eğirdir 2005.

Lee, Hee-Soo, *İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması: Kore'de İslamiyet'in Yayılması ve Kültürel Tesirleri,* TDV. Yayınları, Ankara 1988.

Mert, Hasan, "19. Yüzyılın Sonlarında Karçınzade Süleyman Şükrü'nün

Gözüyle Çukurova", *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni*, 30 Kasım-2 Aralık 1998, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Adana 1999, s. 497-505. http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp 3/mert.php (Erişim:02.10.2006).

Mert, Hasan, "Karçınzade Süleyman Şükrü ve Seyahat-ı Kübra'da Eğirdir", *Tarihi, Kültürel, Ekonomik Yönleri ile Eğirdir: 1. Eğirdir Sempozyumu*, 31 Ağustos – 1 Eylül 2001, Eğirdir Belediyesi Yayınları, Eğirdir/Isparta, s. 617-624.

Ortaylı, İlber, "19. Asırdan Zamanımıza Hindistan Üzerine Türk Seyahatnameleri", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Bedri Gürsoy'a Armağan),* XLVII/3-4, (1992), s. 271-277.

Özcan, Ömer, "Karçınzade Süleyman ve Seyahatü'l-Kübra", *Türk Yurdu*, XXVIII/246 (Şubat 2008), s. 63-64.

Palabıyık, Mustafa Serdar, "The Ottoman Traveller's Perceptions' of the Far East in the Early Twentieth Century", *Bilig*, no. 65 (Spring 2013), s. 285-310.

Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, Elektrik Matbaası, Petersburg 1907.

Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l Kübra,* yay. haz. Hasan Mert, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Şahin, Mustafa, "Devlet Başkanının Yetkilerini ve Dışalım Giderlerimizi Kısalım", *Tarih ve Toplum*, S. 116 (Ağustos 1993), s. 60-64.

Şahin, Mustafa, "Süleyman Şükrü'nün Gözüyle Yurtdışındaki Jön Türkler", *Tarih ve Toplum*, S. 119, Kasım 1993, s. 298-305.